

En nyupptäckt dansk översättning av Hans Sachs *Nachred* från sent 1500-tal

Edition med tillhörande kommentarer

Af Oliver Blomqvist

Die Schwedische Nationalbibliothek besitzt ein Fragment eines dänischen Manuskripts aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Das Manuskript enthält ein gereimtes Gedicht über 'Bagtale' (das heißt: 'üble Nachrede'), die als geflügeltes weibliches Wesen personifiziert wird. Der Text des Fragments erweist sich als eine bisher unbekannte dänische Übersetzung der *Nachred das grewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschaftten* [1531] des deutschen Meistersängers Hans Sachs, in der die zwölf Eigenschaften der Nachrede vorgestellt werden. Was den Autor der Übersetzung betrifft, so erinnert das Gesamtthema des Textes an den dänischen Schriftsteller Peder Hegelund (1542–1614) und sein gereimtes Werk *Calumnia sev diabola personata* (1578–1579), in dem es ebenfalls um das Laster 'Bagtale' (lateinisch *Calumnia*) verkörpert als weibliches geflügeltes Ungeheuer geht. Eine intertextuelle Verbindung zwischen *Nachred* und *Calumnia* wurde bereits von Johansen (1973: 225) nebenbei angedeutet, aber ist in der bisherigen Forschung im Übrigen nicht weiterverfolgt worden. Es ist nicht sichergestellt, dass Peder Hegelund wirklich der Autor der Übersetzung ist, allerdings zeigt das entdeckte Fragment, dass die *Nachred* in Dänemark zur Zeit der Veröffentlichung der *Calumnia* bekannt war.

Sammanfattande inledning

På Kungliga biblioteket i Stockholm finns ett fragment av en dansk handskrift från senare delen av 1500-talet.¹ Handskriften innehåller ett hittills okänt rimmat diktverk om *Bagtale* ('baktal, förtal') personifierad som en bevingad kvinnlig varelse. Texten i fragmentet är en översättning av den tyske mästर्सångaren Hans Sachs *Nachred das grewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschaftten* (1531) där Ryktets tolv egenskaper presen-

1 Jag tackar fil. dr Wolfgang Undorf och fil. dr Ingela Hedström för värdefulla kommentarer på texten, Simon Skovgaard Boeck, ph.d. för hjälp med handskriftstydning, doc. Patrik Åström för hjälp med vattenmärkesundersökningen och fil. dr Robin Wahlsten Böckerman för konsultation i latinfrågor. Ett särskilt tack riktas också till den anonyme granskare som med sin noggranna genomläsning och sina goda förslag gett ett betydande bidrag till artikelns förbättring.

teras i tur och ordning. I fråga om översättningens upphovsman leder den övergripande tematiken i texten tankarna till den danske renässansförfattaren Peder Jensen Hegelund (1542–1614) och hans rimverk *Calumnia sev diabola personata* (1578–1579). I detta verk, som utgör ett mellanspel i Hegelunds skolpjäs *Susanna*, berättar baktalets och ryktesspridningens last *Bagtale* (*Calumnia* på latin), förkroppsligad som ett kvinnligt bevingat vidunder, om sig själv i en lång sedelärande monolog. En intertextuell koppling mellan *Nachred* och *Calumnia* har tidigare antytts i en parentes av Ib Johansen (1973: 225) men inte utvecklats närmare i litteraturen. Det finns inga handfasta bevis för att Peder Hegelund är upphovsman till översättningen, men det finns omständigheter som både talar för och emot. Föreliggande bidrag presenterar först fragmentets materiella egenskaper, sedan dess textinnehåll i jämförelse med den tyska originaltexten, och till sist en diskussion om Peder Jensen Hegelund som möjlig översättare. Som bihang trycks en diplomatisk edition av fragmentets text.

Fragmentet

Fragmentet med signum 288 Et 1 nr 188b tillhör samlingen Ettbladstryck och fragment vid Kungliga biblioteket i Stockholm. Liksom det mesta i samlingen har också detta fragment tidigare använts som bokbindarmaterial. Det består av fyra pappersbitar, och av avkapade bokstäver i övre och nedre kanterna kan man se att de är beskurna upp- och nedtill. Samtliga pappersbitar har text på bägge sidor.² Deras inre sammanhang och ordningsföljd är inte omedelbart tydliga. Det är ändå uppenbart att de är skrivna med samma handstil och att hela texten utgörs av rimmade textrader. Längst ner på en av bitarna finns en kustos med texten »Beslutning«. En annan lapp inleds med rubriken »Beslutning«, och dessa två lappar hänger alltså omedelbart samman. På basis av en transkription av texten och ett vattenmärke som delats mellan två av lapparna kan vi sluta oss till att dessa fyra lappar ursprungligen utgjort två ark som blivit delade på mitten. Detta har resulterat i textförlust i mitten av arken, vilket går att se genom förekomsten av icke-rimmade rader. Det är inte helt säkert hur mycket text som gått förlorat på detta sätt, men eftersom

2 Några bilder på fragmentet finns i Blomqvist 2024; fragmentet kommer att tillgängliggöras digitalt av Kungliga biblioteket i framtiden.

raderna i övrigt utan undantag utgör rimmade par måste det handla om ett udda antal, ett eller tre.

Vattenmärket på det andra arket föreställer två torn i en cirkelformad vapensköld med bokstäverna CR och ett kors högst upp. Det hör till gruppen nr 251–258, sannolikt nr 258 i Piccard III, Abteilung XVII (på grund av revor, slitage och partiell pappersförlust är nederdelen av vattenstämpeln svår att tyda). Dessa vattenmärken härrör från Wittenberg; bokstäverna syftar till bokhandlaren, rådmannen och borgmästaren Conrad Rühel (Piccard III, s. 14). Vattenmärket nr 258 är belagt år 1577; nr 251–257 användes under perioden 1580–1585 (Piccard III: 67). Enligt Briquet (1968: 63) kan vattenmärkena kopplas till Martin Schaffhirts papperskvarn i Wittenberg, i drift från och med år 1566. Fragmentet kan således med rätt stor säkerhet dateras till 1570–1580-talen.

Fragmentets text, skriven på knittelvers, handlar om en vidunderlig gestalt, *Bagtale*, vars tolv vanarter eller odygder beskrivs i tur och ordning. Textens tema leder undersökningen till den danske renässansförfattaren Peder Hegelunds *Calumnia sev diabolus personatus* (1578–1579), där det förkroppsligade baktalet (*Calumnia/Bagtale*) berättar om sig själv i en lång monolog. Fragmentet visar sig ändå inte överensstämma med denna text. I Johansens kommenterade utgåva av *Calumnia* (1973: 225) finns istället en avgörande ledtråd: »Hegelunds fremgangsmåde minder i øvrigt om Hans Sachs teknik i hans 'Nachred', hvor Rygtets 'tolv egenskaber' kommenteres (glosseres) på lignende måde«.

Hans Sachs (1494–1576) var skomakare och mästarsångare från Nürnberg och skrev ett stort antal sånger, sedelärande dikter och skådespel (Brask m.fl. 1984: 346–348). En granskning av hans dikt *Nachred das gewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschafften* [1531] ('Baktalet, den gruvliga lasten och dess tolv egenskaper') bekräftar att fragmentet är en dansk översättning av denna text. I nästa avsnitt följer en närmare presentation av *Nachred* och dess danska översättning som den föreligger i fragmentet.

Texten

I *Nachred* drömmer en berättare att han möter en vidunderlig kvinnlig varelse, som introducerar sig själv som *Calumniatrix*. Hon säger sig ha stor makt bland människor och frågar om berättaren vill träda i hennes

tjänst. Det är här som det danska fragmentet tar vid (nedan anförda citat är hämtade ur fragmentet respektive Sachs [1531]³):

Fragment

[...] at styrcke mig, mit Regemente oc Rige
da vil ieg dig i tieniste tage
och styrcke dig fast i alle mine dage

Sachs [1531]

Vnd wiltu auch mein diener sein
Treulich meren die herrschaft mein
So will jch dich auch außewölen

Berättaren frågar vad tjänsten innebär («Was ist der dienst / leicht oder schwer», «Sig mig huad skal ieg giøre»), men i det hon ska svara blir Calumniatrix varse att en gammal gråhårig härold («Ein alt eyßgrawer Ehrenholdt»; se utförligare nedan om detta ord och namn) närmar sig dem. I det danska fragmentet är *Ernhold* istället namnet på mannen («hand heder Ernhold»). Hon uttrycker stark ovilja mot mannen och flyger i väg. Nu inleder berättaren istället ett samtal med härolden/Ernhold och frågar om också han sett vidundret. Han svarar att han visst sett henne och varnar för hennes fördärliga verkan. Berättaren ber honom förklara närmare:

Fragment

Hand sagde: Ja gierne vil ieg det giøre
vilt du hendis vanart acte oc høre
hun heder Bagtale oc haffuer met sig
tolff slemme wdyder forgiffelig

Sachs [1531]

Jch sprach thu mir die ding erkleren
Er sprach zu mir von herzen geren
diß weib bedeut die Nachred
die hat an jr zwelff qualitet

Efter denna ramberättelse inleds själva huvuddelen av dikten, en redovisning i tolv kapitel av baktalets tolv vanarter eller odygder (den tyska motsvarigheten hos Sachs är *Eigenschaften*). De mellanrubriker som finns bevarade i fragmentet är «Den første Vanart», «Den anden Vanart», «Den tolfte Vanart» och «Beslutning». Det andra kapitlet är endast delvis bevarat och efter det saknas text fram till det elfte kapitlet, vars rubrik och inledande rader också saknas. Kapitel 1 och 12 är bevarade i helhet, så när som på den rad eller de rader som förlorats när arken klipps på mitten.

3 Det digitaliserade trycket saknar årtal; enligt biblioteksposten på Münchener Digitalisierungscenter är boken tryckt c. 1520; enligt Holzberg och Brunner 2020:75 är tryckåret 1531, en uppgift som jag följer i denna artikel.

Förutom att skildra de diverse olyckor som baktalet medför knyter också varje kapitel an till ett fysiskt attribut hos den förkroppsligade lasten. Till exempel handlar det första avsnittet om den krona hon bär på huvudet, en symbol för hennes stora makt:

Fragment

*Den Krone som hun paa Hoffuedet ber
betyder, at hendis Vaald saare stort er
hun offuerfalder huer mand i en Sum
baad fattig oc rig, baad ond oc from*

Sachs [1531]

*Erstlich bedeut jr küniglich kron
Das sie grossen gewalt ist hon
Vnd vberweltigt in der sum
Reich/ arm/ jung/ alt/ bös vnd from*

En marginalanteckning till vänster om rubriken erbjuder ett ytterligare förtydligande: »Bagtale er hoffmodig og sparer ingen«. Det andra avsnittet handlar om baktalets vingar, som betecknar att hon kan färdas överallt, vilket åter en marginalanteckning i fragmentet förtydligar: »Bagtale er alleuegne«. För kapitel elva saknar vi inledning, men av den tyska källtexten framgår att det elfte attributet är baktalets gift, det vill säga hennes farlighet. Till sist handlar kapitel tolv om det eldklot som baktalet bär med sig, det är all olycka och förödelse hon lämnar efter sig under sina färder genom länder och människors sinnen, eller som en marginalanteckning i fragmentet lakoniskt sammanfattar det: »Bagtale kommer meget ont aff sted«. ⁴ Härolden/Ernhold låter till slut sin utläggning om baktalet utmynna i en allmän varning för falska tungor och löst prat med hänvisning till Jakobsbrevet 3 (»der om Sanct Jacob mon giffue besked / at Tungen er it wroeligt Leed«) och Psaltaren 120 (»huorfaare Kong Dauid den hellige Mand / paakalder sin Gud oc Skabere sand / oc beder at hand vil hannem beuare / fra falske løynactige Tungernis skare«). ⁵ Den danska textens avslutning (»Beslutning«) förefaller vara något förkortad jämfört med den tyska källtexten (17 verser, i bemärkelsen 'rimmande radpar', mot den tyska versionens 26); möjligen är det en sida som fattas på slutet men det går inte att avgöra med säkerhet.

4 De övriga attributen (som saknas i fragmentet) är: ett sår (III), en gul dräkt (IV), vänster hand med en dolk bakom ryggen (V), en blodig rakkniv (VI), bindel runt pannan (VII), blindhet (VIII), flätor gjorda av ormar (IX) och en gyllene bägare (X) (se Holzberg och Brunner 2020: 75).

5 Jfr Jak 3 »Men Tungen kand inted Menniske temme / det wrolige onde / fuld aff dødelig forgiftelse« och Ps 120 »leg rober til HERREN i min Nød / oc hand bønhører mig. HERRE frelss min Siæl fra løgnactige Munde / och fra de falske Tunger« i *Christian 3.s Bibel* (1550).

Jämförelsen mellan originalet och den danska översättningen försvåras givetvis av att den danska texten har så många och omfattande lakuner. Till exempel kan skillnader i kapitellängd inte alltid fastställas med säkerhet eftersom både enstaka rader och hela kapitel saknas. Det kan ändå konstateras att översättningen är långt från ordrätt och att de enskilda kapitlen inte heller nödvändigtvis har samma mängd verser som originalet. Översättaren har haft ett fritt förhållningssätt till sin förlaga (om eventuella mellanled föreligger mellan den danska texten och den tyska som den föreligger i Sachs 1531 kan inte säkert avgöras). För att nämna ett exempel har kapitlet om den första vanarten i danska versionen åtminstone tolv verser medan den tyska bara har tio. I materiellt hänseende bär fragmentet med sina korrektorsingrepp och marginalanteckningar (se närmare notapparaten till editionen) prägel av att vara ett arbetsdokument, om än den prydliga handstilen i sig lika bra kunde platsa i en renskrift.

I Holzberg och Brunners (2020) stora Hans Sachs-handbok framgår det att *Nachred* inte har uppmärksammats nämnvärt i forskningen. Det Vergilius-inspirerade motivet med det förkroppsligade Ryktet var något som Sachs redan innan han skrev *Nachred* hade utvecklat i en dikt från 1527: *Ein poetrey Die nachred*. Även i denna dikt drömmer en berättare om att han möter baktalet i form av en bevingad kvinnlig varelse med flera av de attribut som dyker upp i det föreliggande verket: en bågare med gift, en blodig kniv, en ögonbindel och ett eldklot (Holzberg och Brunner 2020: 33). Temat utforskade han också senare i *Fama, das weyffliagent gerucht* (1534), en fri återgivning av Vergilius skildring av Fama i Aeneiden. Dessa verk ingår för övrigt i en senmedeltida och tidigmodern våg med Vergilius-inspirerade mytografiska skildringar av ryktet eller förtälet (se Hardie 2012, särskilt s. 611–615 om Hans Sachs).

Diktens andra huvudgestalt *Erenholdt* (danska: *Ernhold*), vars exposé av baktalet utgör verkets centrala innehåll, knyter också an till ryktesmotiv. I den tyska versionen är *Erenholdt* snarast att uppfatta som ett appellativt ord ('härold') med viss namnkaraktär, medan karaktären i den danska motsvarigheten uttryckligen sägs heta *Ernhold* (se ovan). Häroldsgestalten uppträder också flitigt i Sachs övriga produktion; i egenskap av ceremonimästare står härolden för de inledande och avslutande orden i hans dramer (se t.ex. Holzberg och Brunner 2020: 76–78, 117–118 och 137). I ²DWB anges substantivet *Ehrenhold* vara belagt redan i medelhögtyskan på 1400-talet. Ordet är en ombildning av det medelhögtyska *herolt* genom en folketymologisk sammanslagning av substantiven *ehre* 'ära' och *holde* 'vän, älskare; trotjänare', det senare i sin tur bildat på ad-

jektivet *holt* ‘kär, vänligt sinnad, huld; trogen (i fråga om tjänare)’ (MWb, s.v. *holde, holt*). Ordet hittar man bland annat hos den lutherske teologen Johannes Agricola (1494–1566) i hans samling av tyska ordspråk (här citerad genom ²DWB): »die ehrnholden [...] die denn erbare, redliche vnd ehrliche leutte gewesen seind, wie yhr name, der ehrenholt mit bringet« (‘härolderna, som var sedesama, redliga och ärliga människor, vilket deras namn, *ehrenholt* [‘äro-huld’] antyder’).

Ernhold är också namnet på en annan tysk litterär gestalt. År 1517 trycktes ett riddarepos med titeln *Theuerdanck*, som har attribuerats till den tysk-romerske kejsaren Maximilian I. Detta rimmande epos, som var ett populärt verk i sin samtid, handlar om riddaren med samma namn som drar iväg på brudfärd tillsammans med sin knekt *Ernhold*, vars namn ska betyda ‘rykte’ (Müller 1987: sp. 220–223). Detta framgår bland annat av den tolkningsnyckel som finns tryckt i slutet av 1517 års förstaupplaga ([Maximilian I] 1517): »Der Ernhold bedeut das gerucht / vnd gezeüg-nus / & warhait« (‘Ernhold betyder ryktet och vittnesmål och sanning’). I *Theuerdanck* introduceras Ernhold i kapitel 11 med följande replik:

*Herr, darumb ich den Namen hab,
Daß ich eins jeden erlich Tat
Soll offenwaren fru und spat,
Und strafen seer in allem Land
Laster, Untugend und die Schand*

(‘Herre, jag bär detta namn för att jag alltid ska förkunna goda och anständiga gärningar och hårt straffa laster, odygd och vanheder i alla länder’)

Möjligen är Hans Sachs Erenholdt direkt inspirerad av *Theuerdanck*. Sachs tjänstgjorde under 1510-talet vid kejsare Maximilian I:s hov (von Wilpert 1988: 1316) och skrev senare om kejsaren i flera av sina sånger (se t.ex. Holzberg och Brunner 2020: 1030, 1040). Med vägledning av namnets senmedeltida och tidigmoderna konnotationer i den tyska världen (oavsett om en direkt påverkan från *Theuerdanck* föreligger eller inte) bör Erenholdt i *Nachred* uppfattas som representant för ryktbarheten eller anseendet – den goda pendangen till det onda baktaleriet och dess följdverkning, det dåliga ryktet. Diktverket skildrar alltså ett möte med detta dubbla *fama*, som framställs som ett sammansatt begrepp med onda och goda motkrafter.

Upphovsmannen

Som nämnts ovan finns det bland skriftställarna i det sena 1500-talets Danmark en huvudmisstänkt till översättningen av Hans Sachs *Nachred*: Ribebiskopen och humanistförfattaren Peder Hegelund. Eftersom Hegelund vid ungefär samma tidpunkt som fragmentet tillkommit skrivit en i många avseenden besläktad text, likaledes om det bevingade baktalet, finns det skäl att gå genom de omständigheter som talar för honom som upphovsman och sådana som eventuellt talar däremot.

Som ung gick Hegelund i katedralskolan i Ribe, för vilken han senare blev rektor efter att ha tillbringat studieår i Köpenhamn, Leipzig och Wittenberg. Under sina studieår anammade han de tyska protestanternas, särskilt Philipp Melanchtons läror. En av hans litterära gärningar är en dansk utgåva (1583) av Melanchtons epigram (korta, tesdrivande dikter) till användning inom skolan (om utgåvan, se Kondrup, Troelsgård & Bloch 2021: 120–123). Han lämnade rektorstjänsten år 1580 för att bli lektor (läromästare i teologi vid ett stift) och sockenpräst och avancerade till slut till biskop i Ribe år 1595, en befattning han behöll till sin död (Kaae & Paulli [1979–1984]).

Han är känd för eftervärlden genom sina teologiska skrifter, sina dagboksnotiser (utg. Kaae 1976) som täcker fem årtionden av hans liv i Ribe, Köpenhamn, Leipzig och Wittenberg, samt för sin översättning av den schweiziske författaren Sixt Bircks bibliska skolpjäs *Susanna* (utg. Birket Smith 1888–1890) som först uppfördes i Ribe 1576 och sedan utkom i tryck 1578–1579. I sin översättning har Hegelund infört ett helt egenförfattat mellanspel, *Calumnia sev diabola personata*. I förordet till den tryckta utgåvan, riktat till drottning Sofia av Danmark, beskriver Hegelund mellanspelet som »it Andet nyt Dict, om den gamle, almindelig og skendige last Bagtale, som anretter saa megen wlyst oc jemmer vdi alle Stater, end ocsaa iblant Guds egne Børn« (Birket Smith 1888–1890: 9). *Calumnia* räknas för hans enda helt egna skönlitterära verk av större omfattning.

Det påpekas flerstädes i Hegelund-litteraturen att den huvudsakliga inspirationskällan till hans *Calumnia*/Bagtale är Fama i Vergilius *Aeneiden* (Johansen 1973: 209, Brask m.fl. 1984: 338). I *Calumnia*-trycket (1579; återgivet i Birket Smith 1888–90: 149) finns ett berömt träsnitt, »Bagtalis Contrafei«, med den latinska överskriften »Fama malvm«, en anspelning på Aen. 4:173: *Fama, malum qua non velocius ullum* 'Ingen annan ondska är snabbare än ryktet'. Vergilius och hans Fama-gestalt nämns också i

själva texten, i delen om baktalets »förföljare« (*Løgnens oc Baguaskes forfølgere*), det vill säga tidigare skriftställare och tänkare som studerat hennes väsen (Johansen 1973: 85):

Virgilius haffde oc det samme i sict,
Der hand om Fama screff det dict

Calumnia och dess idé- och litteraturhistoriska bakgrund har beskrivits i detalj i Johansen 1973, som också innehåller ett återtryck av Birket Smiths utgåva. I Johansens utgåva finns både löpande kommentarer till texten i form av slutnoter och en litteraturvetenskaplig studie om verket.⁶ Med stöd av Johansen 1973 och andra relevanta titlar anförs och diskuteras nedan några textuella likheter och andra omständigheter som pekar mot Hegelund som upphovsman för den danska *Nachred*-översättningen.

Allra först bör dock några avgörande olikheter påpekas. *Calumnia* är i egenskap av ett mellanspel skriven för att uppföras på scen. Den tar också formen av en av baktalet självt framförd monolog medan *Nachred* istället skildrar henne genom en annan berättare. Texterna har också drastiskt olika omfång. Den tryckta versionen av *Nachred* utgörs av fyra och en halv sida dubbelspaltig text à 16–19 verser per spalt medan *Calumnia* (exklusive titelsida, träsnitt och förord) i Birket Smith-utgåvan (1888–1890: 150–258) omfattar 109 sidor (enkelspaltade) med 10–15 verser per sida.

I den danska versionen kallas flera av baktalets tjänare vid namn, bland annat »Baguasker«, »Klaffer«, »Øretuder«, »Trappendreger«, »Ridder rød« och »Spitzhat«. Den danska texten kännetecknas som ovan nämnt av sitt fria förhållningssätt gentemot ursprungstexten, både vad gäller innehåll och omfång. Inte heller på detta ställe följer de danska epiteten inte ordagrant sina tyska motsvarigheter utan återger istället motsvarande folkliga danska benämningar på baktalet. Flera av dessa går också att hitta i Peter Hegelunds *Calumnia* (Johansen 1973: 8–9; bland många flera visserligen; se Johansen 1973: 223 om denna »ironiska« användning av synonymi som ett sätt att uppnå retorisk stegring).

I både *Calumnia* och i *Nachred* skildras baktalets olika egenskaper genom en beskrivning av den förkroppsligade lastens fysiska attribut, och författarna strävar efter att i läsarens inre frammana baktalet i alla dess ogudaktiga detaljer. Således finns i *Calumnia* avsnitt med titlar som

6 Enligt webbsidan till DSL ska en ny kommenterad edition av Hegelunds *Susanna* vara under utgivning: <https://dsl.dk/projekter/peder-hegelund-susanna> (hämtat 2025-03-17).

»Bagtalis Skiold oc Hielm oc Hielmtecke«, »Klæder«, »Føder«, »Ryg«, »Vinger«, »Bagtalis Scriffuetøy«, »Ansict«, »Bryst oc Hierte«, »Øyen«, »Mund oc Læbe« med flera, att jämföra med kronan, tungan, vingarna, eldklotet och de övriga ovan nämnda attributen i *Nachred*. Härolden/Ernhold beskriver också genomgående baktalet som ett *beläte* (i den tyska texten används termen *Bild*, i den danska *Billet*). I detaljerna skiljer sig dock beskrivningarna stort i fråga om de fysiska attributen. Snarare är det den litterära tekniken som är lik i bägge verk: en visualisering av lasten och dess beståndsdelar. I båda trycken finns också som ett visuellt stöd till texten ett träsnitt som föreställer baktalet (om träsnittet till *Nachred*-trycket se Hardie 2012: 613–615). Johansen (1973: 224–225) kopplar samman detta mytografiska framställningssätt (där texten till sin uppbyggnad är en visuell beskrivning av titelfigurens fysiska attribut) i *Calumnia* och *Nachred*. Men inte heller detta mytografiska grepp och den visuella representationen av baktalet var något unikt för just dessa två verk i den medeltida och tidigmoderna litteraturen, utan ingick i en litterär genre med exponenter på många håll i Europa (se Hardie 2012: 603–639).

Språket i den danska översättningen bär i flera avseenden likhet till Peder Hegelunds *Calumnia*. De samstämmiga folkliga benämningarna på baktalet har redan nämnts ovan. Namnet på verkets huvudperson kan också lyftas fram i detta sammanhang. Både i fragmentet och i *Calumnia* kallas gestalten för *Bagtale*. Kalkar (supplement, s.v. *Bagtal(e)*) anger endast belägg på denna ordform hos Hegelund. I Gammeldansk ordbog finns dock en ordbokssedel till denna ordform (uppslagsord: *baktale*) med ett belägg från c:a 1500 (i en överskrift i en stadsrättshandskrift), men den faktiska ordformen visar sig vara »bagtall« (utan ändelsevokal) och vore alltså bättre att sortera under uppslagsordet *baktal* i ordboken. Den sistnämnda formen finns belagd fyra gånger i Gammeldansk seddelsamling.⁷ I övrigt verkar formen *bagtalelse* vara vanligare under den äldre nydanska perioden. I webbdatabasen *Renæssancens sprog i Danmark* finns fyra belägg på *bagtalelse*, men endast ett på *bagtale*. Den sistnämnda formen anges som dansk motsvarighet till *Calumnia* i Mads Pors trespråkiga ordbok *De nomenclatura Romanis* (1594). Mads Pors var för övrigt rektor vid Ribe katedralskola 1585–1590 strax efter Hegelund och senare präst vid

7 Utöver *baktal* finns också ett belägg med formen »baktalan« (uppslagsord: *baktalen*) i den skånska handskriften C 56 (Uppsala universitetsbibliotek) från cirka 1450 i Gammeldansk seddelsamling. Enligt Andersson 1993: 28, 148–149 (med hänvisning till Johannes Brøndum-Nielsen) är det aktuella textpartiet författat på en nordostskånsk språkform.

Ribe domkyrka. Han ingick alltså i samma andliga krets som Hegelund och är nämnd flera tiotals gånger i dennes dagboksnotiser (se personregistret i Kaae 1976).

Också på det grammatiska planet finner vi ett möjligt språkligt fingeravtryck från Hegelund. I sin undersökning om utjämningen av nominativformen av pronomenet *hvo* och dess oblika form *hvem* till enhetsformen *hvem* i äldre nydansk skriftspråk konstaterar Heltoft (1997: 244) att Peder Hegelund i *Calumnia* konsekvent använder *hvo* som enhetsform. De flesta texter i Heltofts korpus uppvisar olika typer av växling mellan *hvo* och *hvem*, men Hegelund är ensam om att uppvisa enhets-*hvo*, och detta i en tidsperiod när enhets-*hvem* i övrigt håller på att vinna terräng (Heltoft 1997: 240). I fragmentet används också enbart *hvo*, dock finns endast två belägg och dessa uppträder i den förväntade nominativpositionen (»huo hend hører skal tro oc mene«, »huo alle ord effter vil sige«). Det kan inte på basis av dessa belägg avgöras om fragmentet uppvisar samma enhets-*hvo* som Hegelund, men det kan åtminstone konstateras att fragmentets upphovsman inte ryckts med i sin samtids framåtskridande *hvem*-utjämning.

Det finns skäl att här göra en balansräkning av det som framkommit i översättarfrågan. Det går inte med stöd i det ovan anförda att säkert hävda att Peder Hegelund är översättaren till fragmentet och att det således skulle föreligga en direkt påverkan mellan *Nachred* och *Calumnia*. Det som går att konstatera är att *Nachred* utkom knappt 50 år före *Calumnia* och att Hans Sachs verk i och med denna fragmentupptäckt nu också kan visas ha varit känt och översatt på dansk grund under sent 1500-tal. På basis av vattenstämpeldateringen till 1570–80-talen har dessutom fragmentets översättning av *Nachred* tillkommit ungefär samtidigt som Hegelunds *Calumnia*. Under dessa årtionden var Hegelund verksam som rektor vid katedralskolan i Ribe och som lektor inom stiftet. I dessa befattningar ägnade han sig åt att översätta och utge sedelärande texter och teologiska skrifter (se förteckning i Ehrencron-Müller 1926: 475–478). Med tanke på dessa omständigheter och fragmentets tematik är Hegelund ingen orimlig kandidat till upphovsman, och det finns knappast något i texten som direkt motsäger en sådan attribuering. Emellertid saknar Hegelunds *Sussanna*, som i övrigt är fullspäckad av litterära referenser, liksom hans dagboksnotiser omnämmanden av Hans Sachs. Det är också värt att minnas att Ribe under det sena 1500-talet upplevde en kulturell blomstring och var hem åt flera aktiva litteratörer än bara Hegelund (om Ribe som kulturellt centrum i slutet av 1500-talet se vidare Brask m.fl. 1984: 332–

334). Hegelund var inte heller den ende dansk som under denna tid skrev skolpjäser. Hieronymus Justesen Ranch (1539–1607), en med Hegelund samtida jyllänning som också studerat i Wittenberg, hade gjort betydande insatser som pjäsförfattare och översättare. Hegelund och Ranch räknas tillsammans för skolpjäsgenrens två portalfigurer i Danmark (Mortensen, Schack, & Pedersen 2007: 232). Ranchs pjäser delar i flera fall motiv med Hans Sachs, och en direkt påverkan föreligger möjligtvis i hans *Karrig Niding* (Brask m.fl. 1984: 346–348). Av Heltofts studie (1997) framgår dock att Ranch konsekvent använder enhetsformen *hvem*, vilket, som redan framkommit, inte stämmer överens med fragmentets språkdräkt.

Som ett sista steg i strävan efter definitivt utslag i översättarfrågan har en paleografisk jämförelse mellan några Hegelund-autografer och fragmentet företagits. Fragmentets handstil har jämförts dels med den faksimilära återgivning av almanackanteckningarna som finns i Kaae (1976 s. XXII), dels med bilder ur handskriften NKS 559 d fol. (Det Kgl. Bibliotek) innehållande historiska notiser skrivna av Peder Hegelund.⁸ Fragmentets handstil ger för det första ett prydligt intryck: skriften är mer eller mindre upprätt med endast svaga inslag av lutning. Handstilen i almanackan och i NKS 559 d fol. är däremot påfallande högerlutande. Skriften i sistnämnda urkunder ger också ett intryck av att vara hastigt utförd utan särskild omtanke om prydlighet, liksom man kan vänta sig av anteckningar för eget bruk. Kalenderböckerna är visserligen rätt små, med sidor som mäter 7x10 cm. Det är därför möjligt att tvånget att pränta smått satt sin prägel på val av bokstavsformer. Rent allmänt måste det påpekas att en och samma skrivare kan variera sin handstil stort beroende på ändamål, och en hastig privat anteckning kan inte utan vidare jämföras med en omsorgsfullt präntad nedteckning av en dikt. Men även om man erkänner möjligheten till intraindividuell skillnader i utförande är ändå bokstavformerna i fragmentet och i jämförelsetexterna påfallande olika. I kalenderuppteckningarna förekommer till exempel ett slutet <d> med bågformad och vänsterriktad stapel utan ögla. I fragmentet förekommer endast öppet <d> (där bokstavskroppen tar formen av en icke-sluten ögla), oftast med ögelformad stapel, förutom i ordfinal ställning, där stapeln istället utmynnar i en spiral. Andra skillnader finns bl.a. i ff-ligaturen, som i kalenderanteckningarna och de historiska notiserna utgör två staplar förenade i en båge med ett tvärstreck och i fragmentet istället av

8 Jag tackar Det Kgl. Bibliotek för att ha tillsänt mig fotografier med stilprov.

två tydligt distinkta f-bokstäver. Denna jämförelse ger sammantaget inga skäl att anta att det är Hegelund som fört pennan i fragmentet.

Något säkert bud på upphovsman till fragmentet har inte föreliggande bidrag kunnat presentera. Flera omständigheter talar för Peder Hegelund men några också emot. Om än Hegelund varken är den skrivare som producerat fragmentet eller den översättare som ursprungligen skrivit dess text kvarstår det slående faktum att denna översättning tillkommit ungefär samtidigt med hans *Calumnia*, med vilken den uppenbart delar både språkliga och innehållsliga drag. Förhoppningsvis kan den i detta bidrag offentliggjorda editionen av fragmentets text sporra till vidare efterforskningar. Editionen möjliggör fördjupade litterära och stilistiska analyser, något som potentiellt kan bringa mer klarhet både i översättarfrågan och i Hans Sachs *Nachreds* möjliga plats som central förlaga för Hegelunds *Calumnia* (oavsett om Hegelund själv är den danske översättaren eller inte). Den nyupptäckta texten är också ägnad att kasta nytt ljus på den samtida danska Hans Sachs-receptionen och på översättningslitteraturen och verksamheten i det tidigmoderna danska textlandskapet mer generellt.

Edition

Kungliga biblioteket, 288 Et 1 nr 188b.

I editionen följs originalets stavning, versalisering och radbrytning. Överstrykningar, textkritiska anmärkningar och tillagd text i marginalen anges i fotnoter. Emendationer till texten anges med klammer och kursiv; fragmentets läsning anges i not med anmärkningen »ms.«. Emfatisk handstil (som används för rubriker och namnet *Bagtale*) anges med spärrad text. Förutom text finns också diverse siffror och penndrag med karaktär av klotter i marginalerna, möjligen införda av en annan skrivare. Dessa detaljer återges inte i editionen.

1r

[...]

at styrcke mig, mit Regemente oc Rige
da vil ieg dig i tieniste tage
och styrcke dig fast i alle mine dage.
Jeg sagde: Sig mig huad skal ieg giøre
oc huad bestilling der ieg skal føre.
Skal ieg forfremme Rige oc Land?
oc hielpe til gode Quinde oc Mand
som ieg det sagde hørde¹ hun sig om
fornam² at der da gaaendis kom
en gammel graaskegget fin³ Dannemand.
Hun sagde: Jeg denne fordrage ey kand
hand staa mig stedse saa meget imod
hand vaar mig aldrig ret huld oc god
hand heder Ernhold, Jeg maa ham vige
hand tien mig icke vdj mit Rige
hand kand mig slæt ingeledis fordrage
men gjør mig stedse stor Møde oc Plage

1 *Rättat från saa över raden.*

2 *Föregås av överstruket bleff var.*

3 *Föregås av struket from.*

thi maa ieg vandre. Saa fløy hun bort
fra mig at Skouen ieg veed ey huort

[...]

[...]ret⁴ huj hun ey lenger gaff sig
tilstunder at tale fremdelis met mig.
Saa kom den Mand da til mig hen
ieg hilsede hannem oc vaar ey seen
ieg spurde hannem at om hand da saa
de[n]⁵ Quinde som der hos mig mon staa
Ja vel, sagde hand, Jeg saa den Hore
saa⁶ faa hun Skam met alle sin fore
oc alle de hendis tro Tienere ere
saa mangel paa dem mon klage oc kiere
Hun skader saa mangel fin Quinde oc Mand
forderffuer oc gantske hel Rige oc Land
hun er icke værd at leffue paa Jord
eller at mand skulde hend høre it Ord
mand skulde hend iage oc stene aff By
oc driffue hende vd met Raab oc Ry.
disligiste hendis tro Tienere alle
Baguasker oc Klaffer huad mand dem kalder
Jeg sagde:

lv

[...]

huj hun er saa foractet aff dig.
Hand sagde: Ja gierne vil ieg det gjøre
vilt du hendis vanart acte oc høre.

4 Början av ordet saknas.

5 det *ms.*

6 Efter rättelse, troligen från ieg.

hun heder Bag tale oc haffuer met sig
tolff slemme wdyder⁷ forgifftelig.

I.⁸

Den Krone som hun paa Hoffuedet ber
betyder, at hendis Vaald saare stort er
hun offuerfalder huer mand i en Sum
baad fattig oc rig, baad ond oc from
hun sparer ey Første, ey Keyser, ey Konge,
ey Greffue, ey Ridder, ey gamle, ey vnge
ey Borgere, ey Bønder ey embedzmend
ey Quinde⁹ eller Mand, ey Herre eller Suend
ey Syster, ey Broder, ey ven, ey Fiende,
ey Fader, ey Moder, ey nogen hun kiender
hun sparer ey dem i Jorden mon ligge
men haffuer dem oc i Munden at tygge,

[...]

hun haffer dem alle alt lige ens kiere
for hendis Mact maa saa mangen nedfalde
oc lige saa for hendis Tienere alle,
som ere: Baguasker, forræder, æretiuffe,
Hycklere, Squaldere¹⁰ oc Lackere som liuffue,
Øretuder, Trappendreger oc Ridder rød
Spitzhat, alt met sin Tunge saa sød
oc andre som hende tien tryggelig,
ved dem haffuer hun nedbøyd under sig
oc tuingt all verden, at i huert Land
maa bucke for hende saa mangen fin Mand.

7 *Föregås av överstruket vanarter.*

8 *Föregås av överstruket Den første Vanart. I vänstermarginalen finns följande tillägg: Kronen (överstruket); Bagtale er hoffmodig oc sparer ingen (två gånger, den andra gången överstruket).*

9 *Sista bokstaven otydlig, ordet kan möjligen också läsas Quintd.*

10 *Bokstaven q rättad från p.*

II.¹¹

Dernest saa haffuer Bag tale to Vinge
huor met hun stedse mon flue oc suinge
i alle slags Rige i Steder oc Land
blant alle slags Folck, blant Quinde oc Mand
i alle de Stater i Verden er til
baad geystlig oc verdslig, Jeg sige det vil,
[*här vidtar en lakun fram till kapitel 11*]

2r

besuerlig oc farlig oc skadelig
hun smitter saa mangt it reent Hierte alt saa
at de Mistancke om andre Folck faa
oc dem fremdelis for¹² andre forføre
for det de aldrig mon tencke at giøre.
den Honnig oc Sucker der er iblant
bemercker at Bag tale mesterlig kand
giffue Ord i vere baade søde oc slætte,
til hun faar lauet sin Ting i rætte,
at huo hend hører skal tro oc mene
at hendis Ord ere sandrue oc rene.

XII.¹³

Den Fyrbold som hun omslæber met sig
som brender met gloendis Ild oc Big,
bemercker, at naar mand ret obenbare
faar vide, Huad Bag tal haffuer met at fare
at mand seer Sagen ret ind til grund
da seer mand der i saa mangelund

11 *Föregås av överstruket Den anden Vanart. I vänstermarginal finns följande tillägg: Bagtale oc alleuegne (två gånger, andra gången överstruket); Vingene (överstruket).*

12 *Bokstaven o rättad från u.*

13 *Föregås av överstruket Den tolfte Vanart. I vänstermarginalen finns följande tillägg: XII Fyrbolden (överstruket); Bagtale kommer meget ont aff sted.*

[...] mand oc Quinde,
 Kiff, Klammer oc Trætte baad vde oc inde,
 slem Eder oc Bander oc skendige Ord,
 Hug, Stick oc Slag, Blodstyr[t]ning¹⁴ oc Mord
 Stor Klage oc Sorge met Hysten oc Graad
 Raab, Skrig, Beskemmelse, Spaat oc Haad,
 Had, affuend, Wuillie, Gienstridighed,
 Wgunst oc all Fortredelighed.
 Hun giør oc Øffrighed Plage oc Møde
 giør mangt skønt Land oc Hus slæt øde.
 Krig, Orloff oc Strid hun kommer aff sted,
 Roff, Ild oc all wskickelighed.
 Den brendende Bold betyder der til
 at Bag tale endelige følge vist vil
 en gruelig brendendis Heffn oc Straff
 før hun selff tencker oc veed der aff
 Beslutning

2v

Beslutning.

Saa haffuer du her beskedning saa god
 om dette her Billet som faar dig stod
 oc hendis¹⁵ wdyder oc slemme¹⁶ vanart
 huor met hun er belesset¹⁷ saa hart
 paa dem hun kiendis ret saare vel kand
 i huor hon er blant Quinde oc Mand
 thi Bag tale er saadan wdyd wißelig
 som slæber saa mangel groff Last met sig.
 der om Sanct Jacob mon giffue besked
 at Tungen er it wroeligt Leed

14 Blodstyrning *ms.*

15 *Härefter överstruket tolf.*

16 *Tillagt över raden och här insignerat.*

17 *Efter rättelse, möjligen från behettat, jfr ty. (dar mit die Nachred ist) behafft. Sannolikt avses belæstet (jfr ODS: belæsse).*

en Verden slæt fuld aff all wræt
met dødlig forgifft er opfyldt slæt.
huorfaare Kong Daud den hellige Mand
paakalder sin Gud oc Skabere sand
oc beder at hand vil hannem beuare
fra falske løynactige Tungernis skare

[...]

de skære som rage [*kniffue*]¹⁸ [...] her aff pleyer mand almindeligt sige: ond Tunge er verre fast end en Tyff thi hun stiel ære, gods, lempe oc Liff for Tiuen mand sig end vaacte kand men Tungen vil siunis god for hver Mand. i huor som saadanne tunger mon vere der vdrettis lidet gaat, paa min ære. de bliffue paa sidste dog selff til Spaat oc ingen mand troer dem til noget gaat men flyer dem¹⁹ som Eder oc Forgifft met all deris handel oc skarns bedriff. Derfaare mon vijs Mand sige oc lære huo alle ord effter vil sige, maa vere en Gieck, thj hand sig Sorge selff giør en ond Samuittighed sig paa før. dog er Efftersagn nu kommet saa vijt at Mand skal neppelig bliffue hende quit.²⁰

18 Sannolikt så, men en stor del av bokstäverna är kapade. Jfr Gammeldansk ordbog: rake-kniv.

19 Härefter över raden tillagt och här insignerat men sedermera utraderat lige.

20 Här slutar fragmentet; de sista sex raderna överstrukna.

Arkivhandlingar

Kungliga biblioteket, Stockholm: 288 Et 1 nr 188b.
Det Kgl. Bibliotek, Köpenhamn: NKS 559 d fol.

Litteratur

- Andersson, Roger: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Stockholm 1993.
- Birket Smith, Sophus (utg.): *Peder Hegelund's Susanna og Calumnia. Med et Tillæg: Materialier til Skuespillets Historie i Danmark før Klamarkrigen*. København 1888–1890.
- Blomqvist, Oliver: *Fragmentmysterier*. Bloggtext: <https://www.kb.se/hitta-och-bestall/samlingsbloggen/blogginlagg/2024-05-23-fragmentmysterier.html> (hämtat 2024-10-21). 2024.
- Brask, Peter, Karsten Friis-Jensen, Jens Glebe-Møller, Tage Hind, Minna Skafte Jensen, Anders Jørgensen, Sigurd Kværndrup, Jens Rahbek Rasmussen, Janne Risum och Bjarne Thorup Thomsen: *Dansk litteraturhistorie 2. Lærdom og magi. 1480–1620*. København 1984.
- Briquet, Charles-Moïse: *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. 1. Supplementary material. Original text (A–J)*. Amsterdam 1968.
- Christian 3.s Bibel* (1550): Nätutgåva: <https://salmer.dsl.dk/christian-3-bibel/titelblad>.
- ²DWB = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Neubearbeitung* (1965–2018). Digital version på Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (<https://www.dwds.de/wb/dwb2/>).
- Ehrencron-Müller, Holger: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd 3 F–Hel*. København 1926.
- Gammeldansk ordbog = (<https://gammeldanskordbog.dk/>).
- Gammeldansk seddelsamling = (<https://gammeldanskseddelsamling.dk/>).
- von Wilpert, Gero: *Lexikon der Welllitteratur*. Stuttgart 1988.
- Hardie, Philip: *Rumour and renown. Representations of Fama in western literature*. Cambridge 2012.
- Heltoft, Lars: »Hvem opslugte hvo. Et bidrag til beskrivelsen af det danske kassystems udvikling«, i: Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen & John Kousgård Sørensen (red.): *Ord, Sprog oc artige Dict. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*, s. 227–256. København 1997.
- Holzberg, Niklas och Horst Brunner: *Hans Sachs. Ein Handbuch*. Band 1–2. Berlin 2020.
- Johansen, Ib (utg.): *Mellemspil. Peder Hegelunds Calumnia og Randershåndskriftets Mellemspil*. København 1973.
- Kalkar = Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre Sprog (1300 –1700)* [2. utg. 1976] (<https://kalkarsordbog.dk>)

- Kondrup, Johnny, Christian Troelsgård och David Bloch: *Dansk editionshistorie 1. Udgivelse af græsk og latinsk litteratur*. Charlottenlund 2021.
- Kaae, Bue (utg.): *Peder Hegelunds almanakoptegnelser 1565–1613*. Ribe 1976.
- Kaae, Bue och R. Paulli: »Peder Hegelund«, i: Svend Cedergren Bech m.fl. (red.) *Dansk biografisk leksikon* [3. udg. 1979]. (https://biografiskleksikon.lex.dk/Peder_Hegelund).
- [Maximilian I]: *Die geuerlicheiten vnd einsteils der geschichten des loblichen streytparen vnd hochberümbten helds vnd Ritters herr Tewrdannckhs*. Nürnberg 1517. Digital version (<https://resolver.sub.uni-hamburg.de/kitodo/PPN887560326>).
- Mortensen, Klaus Peter May Schack & Vibeke A. Pedersen (red.): *Dansk litteraturs historie. Bd 1. 1100–1800*. København 2007.
- Müller, Jan-Dirk. 1987. »Maximilian I«. I Ruh, Kurt (utg.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, bd 1–14. Berlin 1977–2008.
- MWb= Benecke, Georg Friedrich, Wilhelm Müller och Friedrich Zarncke (red.): *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (1854–1866). Digital version på Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, version 01/23 (<https://www.woerterbuchnetz.de/BMZ?lemid=H01326>).
- ODS = *Ordbog over det danske sprog* (<https://ordnet.dk/ods>).
- Piccard = Piccard, Gerhard: *Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Wasserzeichen I–XV*. Stuttgart 1961–1987.
- Renæssansens sprog i Danmark*: (renæssancesprog.dk).
- Sachs, Hans: *Nachred das grewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschaften*. Nürnberg [1531]. Digital version (<https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11216871-1>).

